

Jovana LALOŠEVIĆ*

PRILOG PROUČAVANJU KOTORSKOG CIBORIJA:
NASTANAK, IZGRADNJA I TVORAC

ABSTRACT: Ciborium from the Cathedral of Kotor was dated in 1362, based on data from Daniele Farlanti in nineteenth century, transcribing an ancient, today non-existent document. From nineteenth century until today, the only major research was done by Jovanka Maksimović. She was guided by Farlanti's text and stylistic analysis of stone sculptures and concluded that 1362 is the year of the creation of the ciborium. Considering that Farlanti in his text did not mention the word 'ciborium' but only altar, which was consecrated 1362., and making comparisons with carved stone from Puglia and Dalmatia from thirteenth century, I came to the conclusion that the creation Kotor ciborium may be placed in the second half of the thirteenth century.

KEY WORDS: Ciborium, Saint Tryphon, portal of Trogir Cathedral, Radovan, thirteenth century.

Ciborij kotorske katedrale ne samo da je jedan od najinteresantnijih, već je i jedan od najvrednijih spomenika kulture srednjovjekovne umjetnosti, i to ne samo u Boki Kotorskoj nego i na cijeloj istočnoj obali Jadrana. Mađutim, o dokazima njegovog nastajanja, stvaraocima i preciznijem vremenu nastanka, do dana današnjeg ne možemo sa sigurnošću govoriti, a nažalost ni o nekim većim istraživanjima na njemu.

O ciboriju katedrale Svetog Tripuna nije pisano mnogo. U XIX vijeku prvi o njemu iznosi informacije Daniele Farlati, koji u svom djelu *Illiricum Sacrum* prepisuje podatke iz nekog starog dokumenta u kome se navodi da je 1362. godine u katedrali Svetog Tripuna napravljen novi oltar.¹ Poslije

* Autorka je istoričarka umjetnosti, istraživač u konzervatorskoj djelatnosti, Uprava za zaštitu kulturnih dobara - PJ Kotor.

¹ "Duymus anno 1362 altare quod Malon Episcopus in aede cathedrali titulo S. Triphonis dedicaverat anno 1166, novo et ampliori sumptu cultuque exstructum solemnii papae consecra-

njega, krajem XIX vijeka, kada interesovanje za izučavanje istorije umjetnosti postaje sve veće, pojavljuju se prvi opisi i predlozi za dataciju kotorskog ciborija pretežno od putnika-istraživača koji su obilazili Kotor, kao i od dalmatinskih naučnika. Među njima jedan od prvih je bio Đuzepe Gelčić, koji u svojim zapisima priča o ratu Kotora i Dubrovnika, završenog 1362. godine intervencijom Venecije. Postigavši mir, Kotorani su se mogli ponovo uredsrediti na unutrašnje uređenje grada, tako da je u tom periodu bio rekonstruisan prostor oltara - *ara maggiore* - sa skupocjenim mermerima i vrijednim metalima čije je osveštavanje održano 1362. godine.² Znači, oslanjajući se na Gelčićev tekst, još jednom imamo pomen 1362. godine i oltarskog prostora, ali bez ikakvog specifičnog pomena izgradnje ciborija. Thomas Graham Jackson, opisujući dalmatinsku obalu, zajedno sa Bokom Kotorskom, piše o umjetničkim djelima koja je zatekao na tim prostorima. Koristeći se podacima već objavljenim kog Farlatia i Gelčića, i on navodi 1362. kao godinu izgradnje kotorskog ciborija. Jackson ovdje iznosi i predlog o stilu u kojem je izgrađen ciborij, koji je po njemu čisto vizantijski. Opisujući ciborij, on takođe zapaža da su figure reljefa bile pozlaćene i obojane, ali da je u određenom trenutku kompletna cjelina pretrpjela promjene.³

Frano Radić se 1896. godine suprotstavlja mišljenju Gelčića i Jacksona, pomjerajući dataciju kotorskog ciborija iz 1362. godine u period izgradnje katedrale, tj. u XII vijek. Po njemu, do tačnih rezultata za dataciju moguće je doći jedino nakon izuzetno detaljnog istraživanja. Opisuje ciborij kao djelo čistog romaničkog stila, koje se teško može smjestiti u drugu polovinu XIV vijeka, i smatra da rekonstrukcija glavnog oltara i njegovo ukrašavanje mermerom i plemenitim metalima 1362. godine ne implicira da je i sam ciborij tada podignut.⁴

Još jedan putopisac, Hamilton Jackson, opisujući spomenike Boke Kotorske, daje pomen kotorskog ciborija. Slijedeći Farlatiev podatak da je 1362. godine rekonstruisan glavni oltar, ostaje pri tvrdnji da je i ciborij iz te godine. U periodu kada ga je ovaj putopisac opisivao, na njemu su još bili

vit ejusdem Triphonis nomine; quod perhibent litterae Duymi ipsius e vetusta membrana hic exscriptae. Nos frater Duymus Dei apostolicae sedis gratia Episcopus Catarensis ad laudem Dei honorem beati Tryphonis consecravimus altare istud magnum pontificatus.....patris domini Innocentii papae sexti sub tempore serenissimi Urossii Imperatoris nostri anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo trecentesimo sexagesimo secundo indictione quinta decima". D. Farlati, *Illiricum sacrum*, Venetiis 1800, VI, 451.

² G. Gelcich, *Memorie storiche sulle bocche di Cattaro*, Zara 1880, 113.

³ T. Graham Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1887, III, 46-47, "Both pala and baldacchino seem to me to be very much of the same date, towards the latter part of the fourteenth century, and though both have been in subsequent times a good deal tampered with, they may very possibly be in the main the work of 1362, when we know that the high altar was rebuilt and made splendid with precious marbles and rich metals."

⁴ F. Radić, O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske, *Starohrvatska povijest* II, 1896, 1, 57.

vidljivi ostaci pozlate i boja koji, po njegovom mišljenju, su posljedice rekonstrukcije XIX vijeka.⁵

U jednoj publikaciji o Dalmaciji iz 1917. godine, koju su objavili Adolfo Venturi, Ettore Pais i Pompeo Molmenti, pominje se da u kotorskoj katedrali postoji romanički oltar sa "baldahinom", rad iz 1372. godine koji podsjeća na ciborije izrađivane u Pulji.⁶ Ovdje, godina 1372. može se smatrati kao greška (vjerovatno štamparska) zasnovana na Farlatievom tekstu.

Godine 1921. Alessandro Dudan, ne poznjući Farlatievu dataciju, opisuje ciborij kao tipičan romanički rad i smješta ga u XIII vijek.⁷

Prvi naučnik koji je ozbiljnije prišao problemu datacije kotorskog ciborija bio je Miloje Vasić, 1922. godine. Osim što ga detaljno opisuje, otvara bitna pitanja za njegovo dalje izučavanje. Vasić je bio prvi koji je ovaj ciborij uključio u grupu ciborija rasprostranjenih u južnoj Italiji, upoređujući ga sa ciborijom iz bazilike Svetog Nikole u Bariju i sa ciborijom katedrale Svetog Lovra u Trogiru. U njegovom izučavanju nailazimo na novinu: poređenje reljefa ciborija sa, po njemu, sličnim reljefima kapitela franjevačkog klaustrara u Dubrovniku, rad Mihe iz Bara, datiranih u 1363. godinu, koji bi mogli da posluže kao dokaz o istovremenosti izrade ova dva djela.⁸

U potpunosti suprotno mišljenje je Ljuba Karamana, koji kotorski ciborij smatra tipično gotičkim radom: poredi ga sa ciborijom iz Santa Maria Maggiore u Barleti s kraja XIII vijeka i smješta ga u XIV vijek.⁹ Nešto drugačijeg shvatanja je bio Joseph Braun, koji u svom radu o hrišćanskim oltarima izdatom 1924. god. tip ciborija iz Barlete smatra razvijenijim od kotorskog i trogirskog primjera, ali ostaje pri tvrdnji da je kotorski ciborij izrađen tokom XIV vijeka.¹⁰

U monografiji o svetom Tripunu iz 1938. godine, autor Ivo Stjepčević ne posvećuje pažnju detaljnom opisu ciborija, ali daje svoje mišljenje o vremenu njegovog nastanka, pri čemu ostaje vezan Farlatevoj tvrdnji da je iz 1362. godine.¹¹

Rad Milana Kašanina o kotorskim spomenicima, izdat 1939. godine, donosi suprotnost Stjepčevićevim shvatanjima. Ovdje autor kreće od stilske analize djela za koje sa velikom sigurnošću može reći da je romanički, dok ostaje nesiguran oko datacije ciborija svrstavajući ga i u XIII, ali i u XIV vijek.¹²

⁵ H. Jakson, *The Shores of the Adriatic*, London 1908, 378-383.

⁶ A. Venturi, E. Pais, P. Molmenti, *La Dalmazia monumentale*, Milano 1917, 80.

⁷ A. Dudan, *La Dalmazia nell'arte Italiana I*, Milano 1921, 106.

⁸ M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*, Beograd 1922, 299-302.

⁹ Lj. Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, Zagreb 1952, 43.

¹⁰ J. Braun, *Der christliche Altar*, München 1924, II, 226.

¹¹ I. Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 15-16.

¹² M. Kašanin, *L'art yougoslave des nos origines a nos jours*, Beograd 1939, 69.

I Cvito Fisković nastanak kotorskog ciborija smješta u drugu polovinu XIV vijeka, oslanjajući se na Farlatieve zapise koje povezuje sa stilskom analizom.¹³

Do sada jedinu detaljnu studiju kotorskog ciborija uradila je Jovanka Maksimović sredinom prošlog vijeka.¹⁴ Poslije njenih istraživanja niko se nije bavio ovom temom i svaki naredni pomen ciborija poziva se na pomenuti rad. Kotorski ciborij, po mišljenju Jovanke Maksimović, djelo je talentovanog majstora i ona ga datira u 1362. godinu.¹⁵ Vođena tom pretpostavkom analizira umjetničku i istorijsku sliku kako Kotora tako i okolnih oblasti sredinom XIV vijeka.¹⁶ U tom periodu u Kotoru bilo je aktivno više od jedne klesarske radionice, tako da grad nije imao potrebu za dovođenjem majstora sa strane. Najpoznatiji i najvažniji među kotorskim majstorima bio je Fra Vita, arhitekta i neimar Dečana.

Jovanka Maksimović primjećuje određene sličnosti kotorskog ciborija i dečanske skulpture. Po njenom mišljenju, ne može se reći da je ciborij urađen Vitinom rukom, uzimajući u obzir godine kada je mogao da bude aktivan Vita Kotoranin, jer bi bio previše star da vodi radove na kotorskom ciboriju. Fra Vita je radio na dečanskom gradilištu od 1327. do 1335. godine, ali ne može se sa sigurnošću govoriti o njegovom radu prije i poslije ovog perioda. Pretpostavlja se da je zanat izučio na gradilištu dubrovačke katedrale. U dubrovačkim dokumentima nailazi se na ime nekog Vite već 1305. godine i ponovo 1313, 1320. kao i 1330. (kada je već nazvan *esperto*).¹⁷ Na taj način, ako je Fra Vita svoj zanat učio u Dubrovniku, bio je u prilici da u tom gradu oko dvadeset godina usavršava svoje znanje i formira svoj stil, i kao takav zaslužio da ga Stefan Dečanski pozove da vodi radove na njegovoj crkvi. Moguće je da je u međuvremenu Fra Vita bio i u prilici da putuje po Italiji, gdje je našao model za svoju crkvu, koja ima veliku sličnost sa crkvom

¹³ C. Fisković, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, *Spomenik Srpska akademija nauka* CIII, 1953, 74.

¹⁴ J. Maksimović, *Kotorski ciborij XIV veka i kamena plastika susednih oblasti*, Beograd 1961, (knjiga je objavljena 1961. godine, a istraživanja su završena 1955. godine).

¹⁵ Ibidem, 92-101.

¹⁶ - majstor "Nicola Dente dito Cervo de Venezia" potpisao je na lueneti portala dominikanske crkve u Trogiru 1372. godine;

- u Dubrovniku, tokom druge polovine XIV vijeka bilo je aktivno više majstora kamenorezaca. Već 1340. godine Menegus Covenino da Venezia, sa svojim sinovima Nikolom i Markom potpisuju ugovor za rad na dubrovačkoj katedrali, ali samo kao obični kamenoresci;

- 1376. godine u Dubrovniku radi Leonardo iz Firence (*Leonardo Stephani*), koji iste godine sklapa ugovor sa dubrovačkim franjevcima za izradu rebrastih svodova u njihovom klastaru, dok 1383. godine postaje protomajstor katedrale sv. Vlaha;

- tokom druge polovine XIV vijeka na dalmatinskoj obali bilježi se prisustvo majstora *Johannes de Vienna*, koji je 1378. godine nominovan kao protomajstor katedrale u Dubrovniku odakle je otišao za Korčulu.

¹⁷ C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Zagreb 1955, 43.

Santa Maria di Portonuovo sul Monte Conero u blizini Ankone.¹⁸ Na taj način kotorski ciborij bi mogao biti samo djelo nekog od njegovih učenika. S obzirom na činjenicu da postoji razlika između figuralnog reljefa i ornamentike, Maksimovička smatra da je moguće da je na ciboriju radilo više majstora, koji bi se na osnovu njihovog stila mogli smjestiti između Fra Vite i Mihe iz Bara, koji je sredinom XIV vijeka bio aktivan u franjevačkom klausturu u Dubrovniku, gdje je uradio kapitele iznad duplih stubova.

Kako je već rečeno, 1362. godinu prvi put spominje Daniele Farlati u XIX vijeku, navodeći da je tada izgrađen i osveštan novi oltar. Evidentno je da se kod njega pominje samo riječ oltar a ne ciborij, tako da ne možemo sa sigurnošću govoriti o ciboriju u značenju oltara. Da bi odbranila svoju pretpostavku, Maksimovička navodi slučajeve u kojima tokom srednjeg vijeka riječ oltar podrazumijeva sve njegove elemente uključujući i ciborij. Tako, na ostacima ciborija iz VI vijeka u crkvi Svetog Klementa u Rimu nailazimo na natpis: "Altare tibi Deus salvo Hormisda papa Mercurius bresbyter cum sociis off(fert)". Osim ovoga, citirala je dokumenta iz XVI i XVII vijeka kada je u Kotoru riječ oltar upotrebljavana sa značenjem ciborija,¹⁹ ali čitajući ih pažljivo evidentno je da se u njima spominje "zinburlo" i "cupola" koji označavaju ciborij kao cjelinu za sebe, nezavisnu od oltara.

Janez Höfler, slovenski istraživač, spominje kotorski ciborij u svojoj "Srednjovjekovnoj i renesansnoj istoriji Dalmacije", potvrđujući da pripada tipu apuljskih ciborija i za njegovo datiranje se poziva na 1362. godinu.²⁰

Posljednjih godina crnogorski, kao i hrvatski istraživači nisu ulazili dublje u ovu problematiku, i u njihovim publikacijama, pišući o srednjovjekovnoj skulpturi u Boki prihvataju i ponavljaju pretpostavku Jovanke Maksimović o izgradnji ciborija 1362. godine.²¹

Jedina koja je predložila novu dataciju ciborija je Zorica Čubrović, smještajući njegovu izgradnju u sredinu XV vijeka.²² U njenom izlaga-

¹⁸ J. Maksimović, op. cit., 1966, 84.

¹⁹ Dokumente navodi da J. Maksimović, *Kotorski ciborij iz XIV veka i kamena plastika susjednih oblasti*, Beograd 1961, 93.

- 1516 "... adi 3 fevrer avene spese per festa de Miser San Trifon per aver comprà...delle candelle de sevo...le qual fe messe sopra el zinburlo de altar grandò...";

- 1667 "La Procuratia deve haver...spesi in L.3 de candelle... qual si dovevan metter sopra la Cupola dello altar maggiore nella sollenità di questa sera...";

- 1688 "...devo dar braza otto di cendalena... per attacar li Turoboli alla Cupola dell'Altar - Maggiore...".

²⁰ J. Höfler, *Die Kunst Dalmatiens vom Mittelalter bis zur Renaissance (800-1520)*, Graz 1989, 161.

²¹ M. Milošević, *Ciborij XIV vijeka i ostala plastika*, 43-62, u *800 godina Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966)*, Kotor 1966, 21-31.

²² Z. Čubrović, O pregradnjama crkava u Kotoru tokom XV vijeka, *Arhivski zapisi* II, Cetinje 1996, 154-164.

nju odbija se 1362. kao godina izrade ciborija iz jasnih razloga: Farlati u svom tekstu ne kaže da je 1362. godine izgrađen ciborij, već da je to godina osveštavanja novog oltara. Međutim, Čubrović se fokusira na trolisne lukove koji se nalaze između stubića na tri sprata ciborija; po njoj, ovi lukovi nisu poznati u kotorskoj arhitekturi prije XV vijeka. Prozor, koji se nalazi na zgradi koja povezuje katedralu sa biskupijom, ima trolisne lukove koji su datirani između 1429. i 1453 godine.²³ Takođe, ovi motivi se nalaze na kapeli svetog Ivana, u kolegijalnoj crkvi Svete Marije, izgrađene između 1437. i 1453. godine. Prema mišljenju Zorice Čubrović, postoji mala vjerovatnoća da su prozori iz XV vijeka imali svoje preteče i kao model koristili ciborij iz XIV vijeka.

Kotorski ciborij po svojoj formi, sa četiri stuba koja nose četiri arhitrava iznad kojih se nalazi baldahin, pripada rimsko-apuljskim ciborijima, koji su već od XII vijeka bili uveliko zastupljeni na tim prostorima. Ono što ga izdvaja iz ove grupe i čini posebnim je izrada figuralnog reljefa na arhitravima. Na njima su predstavljene scene iz života svetog Tripuna, zaštitnika crkve i grada. Priča se odvija na tri arhitrava, dok je četvrta, istočna strana lišena figuralnih prikaza i ukrašena je biljnim motivima. Scene se odvijaju u kontinuitetu, bez podjele prostora, osim prikaza poslednje dvije scene na zapadnom arhitravu (Sl. 1).

Portal trogirске katedrale daje nam mnoge moćnosti za poređenja sa kotorskim reljefima ciborija, posebno djelovi portala koji su radili Radovanovi učenici. Kao što znamo po natpisu na luneti, majstor Radovan je ovdje počeo svoje radove 1240. godine, i po stilu se da zaključiti da je on lično uradio reljefe na zabatu, skoro cijeli prvi luk, stubove i unutrašnji par dovratnika. Njegovi sljedbenici, zaduženi da završe radove na portalu, nису posjedovali takvu sposobnost i nису uspjeli da dostignu njegov nivo. Na reljefima koje je isklesao sam majstor vidi se pažnja posvećena detaljima urađenim sa određenom vitalnošću i znatno se razlikuju od djelova za koje su bili zaduženi njegovi učenici. Dakle, kruće figure se atri-

Sl. 1-Ciborij, katedrala svetog Tripuna, Kotor

²³ Daticija je izvršena na osnovu grba kotorskog biskupa venecijanskog porijekla Marina Kontarinija (Marino Contarini, 1429-1453) koji se nalazi na istom zidu.

buiraju Radovanovim sljedbenicima, i datiraju se u pedesete godine XIII vijeka²⁴. Upravo one podsjećaju na figure predstavljene na arhitravima kotorskog ciborija. Ne možemo sa sigurnošću govoriti o broju Radovanovih učenika koji su radili na portalu katedrale svetog Lovra. Cvito Fisković na osnovu različitosti u radu izdvaja najmanje tri,²⁵ dok Guido Tigler broji čak pet majstora koji su bili aktivni u istom momentu.²⁶

Remek djelo trogirске katedrale čuva natpis sa potpisom majstora *Raduanusa* i datumom početka radova 1240. godine. Ovaj datum nije značajan samo za Trogir, već i za Baziliku svetog Marka u Veneciji, jer 1240. godina daje *terminus ante quem* za prva dva luka glavnog portala venecijanske bazilike, budući da je očigledno da Radovan zavisi od majstora koji je radio na svetom Marku, a nikako obrnuto (što je prvi zapazio Adolfo Venturi 1904. godine).²⁷ Dakle, dalmatinski majstor *Raduanus* je posjetio Veneciju i pokazao veliko interesovanje za njenu skulpturu. Može se pretpostaviti da je upravo tamo formirao svoj stil koji se kasnije raširio po Dalmaciji, ne samo zahvaljujući njegovim stvaranjem već i radom njegovih učenika.

Tridesetih godina XIII vijeka, u Veneciji je radio takozvani *Majstor mjeseci iz Ferare (Maestro dei mesi di Ferrara)*, koji je isklesao *San sve-*

²⁴ G. Tigler, Traù fra Venezia e Puglia, in *Arte in Friuli Arte a Trieste*, XVI-XVII, 1996-97, 289-326; istraživači prije Tiglera imaju sljedeće pretpostavke: J. Belamarić, Portal majstora Radovana njegova ikonografija i stil u okviru razvoja skulpture u Splitu i Trogiru XIII stoljeća, u *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001, str.67-68: uzima 1271. godinu za dataciju; C. Fisković, *Radovan. Portal katedrale*, Zagreb 1951, 74 i sljedeće: po njemu datacija ide između kraja XIII i početka XIV vijeka; J. Stošić, *Trogirska katedrala i njezin zapadni portal*, u *Majstor Radovan i njegovo doba, Trogir*, 1994, str.67-89 predlaže dataciju oko 1324. godine; Lj. Karaman, *Portal Majstora Radovana*, 1938, 28-30: datira ga između 1362-1371. godine; J. Stošić *Trogirska katedrala*, op. cit. 70: dio portala naknadno urađen - koji obuhvata veći dio arhitektonskih elemenata bez figuralnih prikaza, uključujući naglašene kamene djelove ispod lavola, pilastre u kojima su ugrađene kolonete, baze poslednjih i dio drugog arhivolta (Judin poljubac, Bičevanje, Raspeće i prvu od tri Marije), predstavu mjeseca februara i kapitule i sve datira u 1420. godinu.

²⁵ C. Fisković, *Radovan*, Zagreb 1952, str.74.

²⁶ G. Tigler, op.cit., 1997, str.305-307: "... uno di essi, il più importante, forse a capo degli altri, allievo di Radovan che era emigrato in Puglia, è responsabile della parte inferiore destra, è chiamato Maestro di Adamo, perché la sua mano si trova in questa statua, come anche negli Apostoli dello stipite destro; inoltre gli vennero assegnati il leone di destra, i capitelli di tipo pugliese, racemo abitati del fianco sinistro dello stipite degli Apostoli di destra. Egli deve aver lasciato a un suo collaboratore, forse allievo, decisamente meno bravo la corrispondente parte sinistra"²⁷ (*Maestro di Eva*); na drugom arhivoltu portala rade još dva majstora: niže djelove na obje strane (*Bjektivno u Egipat, Ulazak u Jerusalem, Pranje nogu* na lijevoj, zatim *Krštenje, Iskušnje u pustinji i Tri Marije* na desnoj strani) uradio je bolji od ova dva majstora, dok je drugi (lošiji) bio zadužen za više djelove luka (*Judin poljubac, Bičevanje, Raspeće i Vaskrsenje*). Treći majstor, nazvan *Maestro degli Angeli*, izradio je andjele na trećem, šestom i dio sedmog kamena luka.

²⁷ Kao i u Veneciji, tako i u Trogiru mjesec mart je prikazan dva puta sa različitim ikonografijom.

Sl. 2 - Izlečenje od vodene bolesti, Ciborij, Kotor

tog *Josipa* (danas na glavnom portalu Bazilike svetog Marka), *Klanjanje Mudraca* (danas u *Museo del Seminario Patriarcale* u blizini Santa Marie dela Salute), i dva lava u veronskoj breči (danas se nalaze u kape-li Zen). *San svetog Josipa* i *Klanjanje Mudraca*, kao što je primijetio Norbert Huse već 1968. godine, bili su dio iste skulpturne grupe, koja je mogla da se nalazi na zaba-

tu jednog od portala svetog Marka. Da je Radovan poznao rad majstora iz Ferare svjedoče sličnosti u kompoziciji istih scena ova dva majstora (*Pokorenje Mudraca* i *San Josipa* iz Venecije i portala u Trogiru).²⁸

Vraćajući se na portal katedrale svetog Lovra u Trogiru, neophodno je objasniti stil učenika majstora Radovana. U njihovim figurama, iako se osjeća otisak Radovanovog stila a samim tim i venecijanskog, pojavljuju se evidentni i istaknuti uticaji Apulje. Može se pretpostaviti boravak najmanje jednog od njegovih učenika u Apulju, gdje je mogao doći u kontakt sa umjetničkom scenom tog vremena. Ovaj majstor, nošen sjećanjima i potkovan iskustvima iz Apulje vratio se u Trogir poslije otprilike jedne decenije, a sa njim su vjerovatno došli i drugi apuljski majstori koji nisu poznavali venecijansku umjetnost.²⁹

Sl. 3 - Radovanov učenik, Iskušenje Isusa, Trogir

Figure drugog luka katedrale u Trogiru koje su djelo Radova-

²⁸ G. Tigler, op. cit., 1997, 290-291.

²⁹ G. Tigler, op. cit., 1997, 303-313; Uticaj Pulje na trogirskom portalu očigledan je u izradi lavova koji podsjećaju na njima slične (lavove) na stranama apuljskih portala i prozora; glave iz prikaza *Pranja nogu* podsjećaju na tzv. "teste federicane"; dok apostoli na dovratnicima podsjećaju na reljefe iz *Santa Maria Maggiore a Monte Sant'Angelo* i na simbol jevandeliste Matije iz katedrale u Troji (djela su datirana između 1198. godine i prve polovine XIII vijeka).

novih učenika, načinom na koji je urađena njihova odjeća, položaj krutih tijela i frizure, podsjećaju na kotorske reljefe. Anđeo, u prvoj sceni kotorskog reljefa, predstavljen u poluprofilu sa jednim cijelim krilom i polovinom drugog može se uporediti sa anđelima trogirskog luka. Scena u kojoj je predstavljen svetac koji liječi čovjeka od vodene bolesti (Sl. 2) nalazi inspiraciju u trogirskoj predstavi *Iskušnje Isusa* (Sl. 3). Obje scene predstavljaju ljudske figure savijene unazad, naduvenih stomaka, ispred kojih stoji lik sa krstom u ruci (u Trogiru on predstavlja Hrista, dok je u Kotoru prikazan Sveti Tripun). Ovu ikonografiju pronalazimo i na jednoj fresci u Dečanima, gdje, kao u Trogiru, umjesto svetog Tripuna je predstavljen Hrist sa još dvije osobe koje imaju isti položaj.

Ikonografija sa predstavljanjem ljudi na konju, koju pronalazimo i na kotorskom ciboriju, česta je pojava u srednjem vijeku. Tako, često srećemo scene sa vitezovima, običnim ratnicima ili biblijskim ličnostima,

Sl. 5-Sokolar, *De arte venandi cum avibus*, Roma, Bibl. Apostolica Vaticana, ms. lat 1071

Sl. 4-Sveti Tripun i rimski vojnik na konju, Ciburj, Kotor

kao npr. tri Kralja što je slučaj na Buvininom portalu u Splitu a i na Radovanovoj luneti. Što se tiče beretke koju nosi prvi konjanik, on pronalazi svog odgovarajućeg tipološkog korespondenta u kapama ljudi na Buvinin vratima na splitskoj Katedrali, u sceni *Hrist ispred Pilata*. Scena sa rimskim vojnicima i svecem na konjima (Sl. 4) može se približiti predstavi sokolara u *De arte venandi cum avibus* (Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, ms. lat 1071), rukopis poručen od Manfredija, sina Fridriha II, oko 1260 (Sl. 5). Pored sličnosti u postavci i stavu (bilo konja ili konjanika) primjećuje se i upotreba iste

vrste rukavica, detalj koji mi se čini mnogo interesantnim, jer Maksimovička opisujući odjeću kotorskih figura uvjereva da su ove rukavice tipične za XIV vijek i da se nisu koristile prije.³⁰

Na zapadnom arhitravu, figura đavolčića podsjeća na đavolčića iz analogne scene na Buvininim vratima u Splitu, ali ove sličnosti su mnogo više izražene u figu-

Sl. 6-Detalj sa kotorskog ciborija

Sl. 7-Radovanov učenik, Detalj scene Hrist pere noge apostolima

ri koju je isklesao jedan od Radovanovih učenika (u sceni *Iskušnje Isusa*), gdje se čak može govoriti i o sličnosti stila izrade.

Naročito, kao primjer za poređenje treba izdvojiti tri figure sa trogirskog portala iz scene *Pranja nogu apostolima*. Guste figure sa kraljevog dvora kotorskog ciborija (Sl. 6) stilski podsjećaju

ju na trogirске figure, odnosno na one koje su radili Radovanovi učenici na drugom luku glavnog portala (Sl. 7). Poslednja scena predstavljena na arhitravu ciborija pronalazi takode svoj prototip na trogirskom portalu: *Krštenje imperatora Lucija* (Sl. 8) se poredi sa *Krštenjem Isusa* (Sl. 9).

Kompozicija epizode *San svetog Tripuna* (Sl. 10) ima svoj ikonografski prototip u skulpturi koja

Sl. 8-Krštenje imperatora Lucija, Ciborij, Kotor

³⁰ J. Maksimović, *Kotorski ciborij...*, 87.

Sl. 9-Krštenje Isusa, Radovanov učenik, Trogir

predstavlja *San svetog Marka* (u stvari *San svetog Josipa*) atribuirane Majstoru mjeseca iz Ferrare, koja se nalazi na glavnom portalu bazilike Svetog Marka u Veneciji (Sl. 11), kao i Radovanovom reljefu u Trogiru *San svetog Josipa* prije Bjekstva u Egipat, koji ponovo potvrđuje ishode ovog stila na drugoj obali Jadranskog mora. Još jedna scena sa kotorskog ciborija pokazuje analogije u ikonografskoj kompoziciji sa radovima ovog majstora iz Ferrare. Na zapadnom arhitravu, rimskog vojnika sa dva konja možemo uporediti sa alegorijom jula koji mlati žito - ostatkom skulpture sa *Vrata mjeseca (Porta dei mesi)* na katedrali u Ferari (da-

nas se nalazi u Muzeju Katedrale) a datira se 1225-1230. godine.

Sagledavajući u cjelini kotorski ciborij, uticaji apuljskog stila su više nego očigledni. Ove paralele su vidljive i u izradi ljudskih figura, koje u Puji nalazimo u velikom broju isklesane na konzolama i kapitelima.

Uzimajući u obzir sve navedeno, evidentno je da je Radovan odgovoran za upliv venecijansko-emilijanskog uticaja u Dalmaciju, koji je kasnije, preko njegovih učenika obogaćen uticajima iz Pule i u takvom obliku stigao do Kotora, vjerovatno ne mnogo kasnije nakon završetka radova na trogirskoj katedrali. Ako su stvari išle ovim putem, kotorski ciborij bi se mogao datirati već u šezdesete ili sedamdesete godine XIII vijeka, i ne kasnije, jer bi ovaj način izražavanja bio veoma zasta-

Sl. 10-San svetog Tripuna, Ciborij, Kotor

Sl. 11-Josipov san, Bazilika svetog Marka, Venecija

ime ni godinu izgradnje, a arhivskih dokaza nema. Tako nam ostaje jedino stilska analiza i atribucija, koja takođe nije jednostavna jer, kao što smo vidjeli, nema preciznih poređenja. Analizirajući primjere duećenta, došla sam do zaključka da je stilski uticaj išao suprotnim pravcem od onoga koji je predložila Maksimovička. Na kotorski ciborij uticao je stil Radovanovih učenika koji su radili na portalu trogirске katedrale i koji pokazuju da su dobro poznavali kamenu plastiku Pulje. Anonimni tvorac kotorskog ciborija bio je vješt majstor, upoznat o stilu koji je vladao u Trogiru tokom druge polovine XIII vijeka. Vidjeli smo da je on radio u sjenci umjetničke kulture Pulje, čiji stilski otisci su najizraženiji na kotorskom ciboriju. Ne treba potejenjivati ni određene ikonografske detalje koja upućuju na poznavanje radova ostalih gradova kao što su Split, ali i Venecija. Ova saznanja kotorski majstor je

reo da bi se našao u katedrali jednog grada kao što je Kotor, uvijek ažuriran novim ukusima i formama, zahvaljujući njegovom bogatstvu koje duguje geografskom položaju i privilegijama koje je dobijao od dinastije Nemanjića.

Radeći ova poređenja, još jednom bih rekla da su se stvari odvijale suprotno od onoga što je pretpostavljala Jovanka Maksimović. Kotor je bio grad odakle su umjetnička iskustva prodirala u unutrašnjost – državu Nemanjića, ili bolje rečeno radionica Fra Vite u Dečanima je radila nakon izrade kotorskog ciborija.

Odgovoriti na pitanje ko je bio majstor kotorskog ciborija nije jednostavno. Osoba koja ga je izradila nije ostavila ni

mogao dobiti u Trogiru, ali i putujuću Dalmacijom i Puljom. Tvorac je mogao biti Kotoranin koji je putovao i bio sposoban da apsorbuje u sebi mnoge formalne prikaze, ali i neki trogirski ili splitski majstor koji se za vrijeme jednog od svojih putovanja, nakon boravka u Pulji, iskrcao u Kotor. Ova solucija, čije poteškoće sam svjesna, za sada je jedina koja može da pruži objašnjenje prisustva navedenih elementa na kotorskom ciboriju kao dokaz za njegovo nastajanje u drugoj polovini XIII vijeka. Konačnu riječ i eventualna preciznija tvrdnja kako o datiranju, tako i o graditelju - umjetniku kotorskog ciborija mogu pružiti ili neotkriveni arhivski dokumenti, bilo da se radi o našim arhivima ili arhivima van naših granica, tako i ponovna stilska analiza vrsnih poznavalaca kamene plastike XIII i XIV vijeka.

Jovana LALOŠEVIĆ

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF KOTOR CIBORIUM: CREATION, CONSTRUCTION AND CREATOR

Summary

Ciborium from the Cathedral of Kotor represents one of the most interesting and valuable cultural monuments of medieval art, not only in Bay of Kotor, but also in the entire eastern coast. Unfortunately, we cannot say much about its creation, artists nor date of creation, because of lack of evidence and lack of major researches.

The only person who conducted research on this subject was Jovanka Maksimovic. Results of her study were published in 1961. According to her, ciborium was created in 1362. This conclusion was based on stylistic analysis and data found in Farlati Daniele's "Illiricum Sacrum" from 1800, which transcribes ancient and today non-existent documents. However, in his text, only the word 'altar' appears, not 'ciborium', so it is not certain it refers to ciborium from Cathedral.

It is not easy to answer the question who was the master of Kotor's ciborium. The person who created it has left no name or year of construction, and there is no archival evidence. That leaves us with only stylistic analysis and attribution, which is also not easy because, as we have seen there is no precise comparisons. Exploring Kotor's ciborium and making comparisons with the stone sculpture of Dalmatia and Puglia, I came to the conclusion that this work can be dated to the second half of the thirteenth century, based on its form, which is similar to the ciboriums of southern Italy from thirteenth century and figural plastic, which reminds of the work of Radovan's students on portal of Trogir Cathedral, who worked there in the fifties of the thirteenth century. Manner in which their clothing is made, the position of ri-

gid bodies, then hairstyle resembles the relief of the Bay. In these figures even though the print of Radovan's style and therefore the Venetian is felt, there are obvious and prominent effects of Puglia.